

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND APPROACHES OF HISTORICAL AND LEGAL STUDY OF THE CRIMINAL EXECUTIVE SYSTEM OF UKRAINE

Осауленко А.О., д.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національна академія внутрішніх справ

Осауленко О.І., к.ю.н., професор,
професор кафедри суспільно-правових дисциплін
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука

Стаття присвячена методологічним принципам та підходам як основі дослідження кримінально-виконавчої системи України в історико-правовому ракурсі. Звернено увагу на можливість самостійного вибору науковцем методологічних підходів, а також на імперативний характер принципів для здійснення найбільш фундаментальних та об'єктивних досліджень.

У контексті проведення історико-правового дослідження кримінально-виконавчої системи у статті виділено та проаналізовано такі найбільш важливі принципи, як принцип об'єктивності; принцип наступності; принцип історизму; принцип єдності історичного та логічного; принцип неупередженості.

Зроблено висновок про те, що зазначені принципи є однією з вихідних методологічних засад дослідження кримінально-виконавчої системи України в її історико-правовому вимірі.

У статті звернено увагу на роль, значення та місце методологічних підходів у системі методологічного забезпечення наукових досліджень загалом та історико-правового дослідження кримінально-виконавчої системи зокрема. Методологічні підходи розглядаються як система взаємозалежних методів, які визначають основну лінію здійснюваного науковцем дослідження.

В ракурсі проведення історико-правового осмислення кримінально-виконавчої системи України у статті виділено та проаналізовано такі домінуючі методологічні підходи, як історичний, історико-логічний, критично-конструктивний, ціннісний (аксіологічний), гуманістичний.

Сформульовано висновок про те, що під час використання історико-правового підходу домінуючим, але не єдиним є історичний метод, сутність якого зводиться до розумового відтворення минулого на підставі дослідження реальної історії розвитку кримінально-виконавчої системи України.

Ключові слова: методологія, методологічні принципи, методологічні підходи, історико-правове дослідження, кримінально-виконавча система, законодавчі основи, виконання покарань.

The article is devoted to methodological principles and approaches as a basis for the study of the criminal executive system of Ukraine in the historical and legal perspective. Attention is drawn to the possibility of independent choice of methodological approaches, as well as to the imperative nature of the principles for conducting the most fundamental and objective research.

In the context of the historical and legal study of the criminal executive system, the article highlights and analyzes the following most important principles: the principle of objectivity; the principle of continuity; the principle of historicism; the principle of unity of historical and logical; the principle of impartiality.

It is concluded that the above stated principles are one of the basic methodological principles of the study of the criminal executive system of Ukraine in its historical and legal dimension.

The article also draws attention to the role, importance and place of methodological approaches in the system of methodological support of scientific research both in general, and historical and legal research of the criminal executive system in particular. Methodological approaches are considered as a system of interdependent methods that determine the main line of research conducted by a scientist.

In the perspective of the historical and legal understanding of the criminal executive system of Ukraine, the following dominant methodological approaches are identified and analyzed: historical; historical and logical; critical and constructive; value-based (axiological); humanistic.

The article concludes that when using the historical-legal approach, the historical method is dominant, but not the only one – its essence is reduced to the mental reproduction of the past on the basis of the study of the real history of the criminal executive system of Ukraine.

Key words: methodology, methodological principles, methodological approaches, historical legal research, criminal executive system, legal framework, enforcement of punishments.

Постановка проблеми. В сучасних умовах в Україні відбувається системна трансформація юридичної науки, що зумовлює актуальність оптимального вибору методологічного інструментарію для дослідження складових елементів вітчизняної правової системи. Не є винятком методологія історико-правового дослідження вітчизняної кримінально-виконавчої системи.

Розпад СРСР кардинально вплинув на правові явища в колишніх союзних республіках, в тому числі в Україні. В контексті юридичної науки доцільно звернути увагу на появу необхідності «перезавантаження» методології задля звільнення останньої насамперед від монополізації методологічних підходів, що, як вбачається, сприятиме об'єктивному здійсненню історико-правових досліджень у будь-яких сферах.

Аналіз наукових досліджень. Проблеми методології у дослідженні державно-правових явищ у різних аспектах порушували такі науковці, як Г. Альтшуллер, В. Бабкін,

О. Богданов, О. Генісаретський, С. Гусарев, М. Кельман, А. Козловський, М. Козюбра, Є. Кубко, В. Лефевр, О. Пригожий, В. Розін, В. Селіванов, В. Стюпін, О. Тихомиров, Г. Щедровицький, М. Цвік, В. Цветков. Водночас питанням методології історико-правових досліджень кримінально-виконавчої системи України увага фактично не приділялась.

Метою статті є дослідження важливих складових елементів методології історико-правового дослідження вітчизняної кримінально-виконавчої системи України, а саме методологічних принципів та підходів.

Виклад основного матеріалу. Одними з найбільш визначальних складових частин методології історико-правового дослідження кримінально-виконавчої системи України є методологічні принципи та підходи, які доцільно розглядати як сукупність взаємозалежних і споріднених методів дослідження.

Вбачається, що саме принципи методології дослідження є центральним поняттям, основоположною ідеєю,

яка формує всю систему знань, що фактично є початком, базою і лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, наук [1, с. 76]. При цьому важливо наголосити на тому, що якщо методологічні підходи науковець може вибирати на власний розсуд залежно від тих чи інших обставин, то принципи мають імперативний характер [2] і повинні забезпечувати концептуальність дослідження.

Принципи пізнання можуть бути розглянуті як вигоди, від яких відштовхується наука під час дослідження свого предмета. У різних наукових сферах термін «принцип» розуміється по-різному, зокрема як центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь [3, с. 762]; основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, основний закон якої-небудь науки [4, с. 693–694]; центральне поняття, визначальна ідея, що поширюється на всі явища знань у галузі, де цей принцип абстрагований. Отже, у вивченні історико-правових питань кримінально-виконавчої системи України принцип характеризується основоположністю та імперативністю.

В сучасний період відсутня єдина думка про те, за допомогою яких саме принципів формується загальна методологія для всебічного та об'єктивного пізнання правових явищ загалом та правового регулювання функціонування кримінально-виконавчої системи зокрема.

Вбачається за доцільне виділити такі найбільш важливі принципи, як принцип об'єктивності; принцип наступності; принцип історизму; принцип єдності історичного та логічного; принцип неупередженості.

Принцип об'єктивності допомагає визначити істинне відображення процесу формування кримінально-виконавчої системи України, державної політики у сфері виконання і відбування покарань та відтворити їх такими, якими вони існували реально. Цей принцип дає також можливість окреслити сутність та загальні закономірності функціонування кримінально-виконавчої системи, отже, визначити її місце в суспільному житті.

Важливість принципу наступності в процесі історико-правових досліджень підкреслював В. Селіванов, який наголошував на тому, що без дотримання цього принципу збереження та подальший розвиток того прогресивного, раціонального, що було досягнуто на попередніх історичних етапах розвитку людства, ефективний соціальний, у тому числі правовий, рух України неможливі [5, с. 547]. У розрізі становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи варто звернути увагу на жорсткість і недосконалість законодавства у сфері виконання кримінальних покарань в СРСР загалом та УРСР зокрема. Водночас, незважаючи на недосконалість чинного тоді законодавства, існували окремі позитивні моменти, які доцільно було враховувати та розвивати в процесі розбудови кримінально-виконавчої системи вже у незалежній Україні.

Щодо цього В. Селіванов зазначав, що, характеризуючи сучасність, не можемо замовчувати або ігнорувати минуле, яким би гірким воно не було, оскільки зв'язок з минулим є об'єктивно зумовленим, він не залежить від чийогось бажання [6, с. 16].

Під час характеризування принципу історизму слід звернути увагу на думку Д. Віко, який підкреслював, що вивчення об'єктивної дійсності неможливе без опори на принцип історизму, із якого випливає такий підхід до дійсності, за якого вона розглядається як така, що змінюється в часі відповідно до внутрішнього закономірного процесу розвитку, який можна розглядати як усвідомлення людством власних діянь [7, с. 4].

В контексті історико-правового дослідження кримінально-виконавчої системи України принцип історизму передбачає висвітлення законодавчих основ становлення та розвитку вітчизняної системи виконання кримінальних покарань насамперед у історичному розрізі та в контексті їх нинішнього стану й сучасних особливостей, що

змінюються у хронологічній послідовності. Цей принцип передбачає дослідження відповідної проблематики в історичному взаємозв'язку з іншими державно-правовими явищами. Під час їх пізнання доцільно визначати та досліджувати етапи становлення, а також на основі історико-емпіричної бази давати історико-правову оцінку законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи.

Оскільки на кожному етапі історичного розвитку минуле й теперішнє співвідносяться як «історія – сучасність», то в аксіологічному аспекті існує діалектичний зв'язок історичного і логічного, який спрямований на з'ясування змін, що відбуваються в процесі удосконалення законодавства щодо функціонування кримінально-виконавчої системи України у процесі її становлення та розвитку на різних етапах, у зв'язку з чим історико-логічний принцип також необхідно віднести до структури методології історико-правового дослідження системи виконання кримінальних покарань.

Реалізація принципу неупередженості дає можливість проводити дослідження незалежно від політичних, релігійних та інших поглядів на функціонування вітчизняної кримінально-виконавчої системи та законодавчі засоби забезпечення її подальшого розвитку.

Разом із принципами методологічні підходи історико-правового дослідження вітчизняної кримінально-виконавчої системи є одними з головних компонентів парадигми, незважаючи на те, що вони не нормують саме пізнання, як це робить метод, проте задають відповідну програму його методологічного забезпечення [8, с. 9] і розглядаються як «ансамбль» взаємозалежних наукових методів [9, с. 74]. Саме методологічні підходи відображають генеральну лінію творчого задуму дослідника, закладають фундамент для всіх дослідницьких етапів, зумовлених необхідністю визначення методів як додаткового інструменту, що забезпечує реалізацію генеральної лінії дослідження.

Методологічні підходи перебувають у безпосередній залежності від парадигм, причому цей вплив здійснюється за рахунок не тільки ідеалів, норм, правил дослідження, які містяться в парадигмі, але і їх предметних положень. Варто погодитися з думкою окремих дослідників про те, що серед компонентів методологічного підходу один чи декілька є домінуючими, основними, а всі інші – підлеглими до основних, залежать від них та мають допоміжний, інструментальний характер [10, с. 256].

Вбачається, що під час здійснення історико-правового дослідження кримінально-виконавчої системи України та її законодавчих основ доцільно виокремити такі домінуючі методологічні підходи, як історичний, історико-логічний, критично-конструктивний, аксіологічний, гуманістичний.

Історико-правовий підхід виступає способом адекватного розуміння тлумачення й оцінювання змісту законодавчих основ кримінально-виконавчої системи в контексті минулого й сучасності. Домінуючим, але не єдиним під час використання цього підходу є історичний метод, в основі якого лежать вивчення реальної історії розвитку законодавчих основ кримінально-виконавчої системи, виявлення історичних фактів минулого, на основі чого відбувається розумове відтворення цього минулого. Вбачається за доцільне використовувати також метод періодизації, що передбачає розгляд становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи в тісному взаємозв'язку з конкретними історичними періодами.

Використання історико-логічного підходу дає змогу відтворити законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України в сутнісних, закономірних зв'язках, де логічне є справжньою сутністю, а історичне – його формою, котра визначена конкретним змістом досліджуваних законодавчих актів. Логічний підхід не вимагає безпосереднього розгляду ходу реальної історії, а спрямований на розкриття її об'єктивної логіки

шляхом вивчення історичного процесу на вищих стадіях його розвитку [9, с. 75].

Дослідження розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи доцільно також здійснювати з використанням критично-конструктивного підходу, який передбачає, що під час використання закордонного пенітенціарного досвіду та міжнародних стандартів в Україні не відбувався процес механічного копіювання і враховувались конкретні історико-правові умови функціонування нашої держави.

Ціннісний (аксіологічний) підхід до методології історико-правового дослідження кримінально-виконавчої системи України пов'язаний з тим, що прогресивні зміни в законодавчих основах розвитку останньої повинні відігравати позитивну роль у поведінці більшості суб'єктів виконання та відбування покарань, долаючи правовий нігілізм і підвищуючи правову свідомість та культуру вищезазначених суб'єктів.

З аксіологічним підходом методології тісно пов'язаний гуманістичний підхід, який передбачає дослідження дер-

жавно-правових явищ у сфері виконання покарань на основі визнання людини, незважаючи на умови, в яких вона тримається, найвищою соціальною цінністю, а процес виправлення і ресоціалізації засуджених є метою їх вільного розвитку, а не засобом досягнення цієї мети. В цьому контексті доцільно використовувати теорії і поняття природних прав засуджених, а також їх суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів.

Висновки. Таким чином, використання в історико-правовому дослідженні кримінально-виконавчої системи України методологічних принципів та підходів зумовлено міждисциплінарним характером заявленої проблематики. Принципи об'єктивності, наступності, історизму, неупередженості, єдності історичного та логічного й використання історико-правового підходу як домінуючого слугують основними методологічними засадами для використання загальних методів пізнання, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціальних методів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стеченко Д., Чмир О. Методологія наукових досліджень : підручник. Київ : Знання, 2005. 309 с.
2. Савченко О. Методологічні засади дослідження громадського контролю. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 12. С. 120–125. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/02/savchenko_12.pdf.
3. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
4. Словник української мови : в 11 т. Київ, 1976. Т. 7 / ред. кол.: І. Білодід та ін. 724 с.
5. Селіванов В. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія / за заг. наук. ред. О. Святоцького. Київ : Ін-Юре, 2002. 724 с.
6. Селіванов В. До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України*. 2001. № 7. С. 11–18.
7. История отечественного государства и права : учебник / под ред. Р. Мулукаева, 2006. 600 с.
8. Скакун О. Теорія держави і права : підручник. 2-ге вид. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 520 с.
9. Гусарев С., Тихомиров О. Юридична деонтологія : науково-методичний та навчальний посібник. Київ : ВІРА-Р, 1999. 506 с.
10. Тихомиров А. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы : монография. Киев : Знання, 2005. 334 с.